

УДК 373.2.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/38-3-27>

Катерина СУЯТИНОВА,

orcid.org/0000-0003-0263-4800

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) *k9781424@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В СІМ'ЯХ РОЗЛУЧЕНИХ БАТЬКІВ

У статті описано використання ігрової діяльності у процесі педагогічної підтримки соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків. Представлено дефініцію «технологія педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків». Уважаємо, що реалізація технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків можлива за умови врахування вікових особливостей дітей, усвідомлення родиною наявної проблеми, розробки технології її подолання. Технологія педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків побудована на засадах взаємодії педагогічних працівників закладів дошкільної освіти, практичного психолога, соціального педагога, батьків та дитини чи групи дітей із використанням певних форм, методів, засобів роботи, спрямованих на подолання негативних наслідків розлучення батьків із метою ефективної соціалізації особистості дитини.

Розроблена програма спрямована на підтримку дітей старшого дошкільного віку, які виховуються у сім'ях розлучених батьків, а також профілактику порушень емоційно-поведінкової сфери. У запропонованій програмі застосовано цілісний підхід до планування різних видів діяльності

Програма педагогічної підтримки процесу соціалізації дошкільників передбачала використання психогімнастики, арттерапії, казкотерапії, ігротерапії. Використання ігрової діяльності, на нашу думку, є одним із видів діяльності, який сприяє практичному опануванню реального соціального простору.

Для надання педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків використовували індивідуальні (робота з конкретною дитиною) та групові (робота з невеликою групою дітей зі схожими проблемами) форми.

Характеризуючи формування особистості дитини старшого дошкільного віку в період до, під час та після розлучення батьків, доходимо висновку, що розпад сім'ї негативно впливає на дитину.

Ключові слова: соціалізація, педагогічна підтримка, ігрова діяльність, старші дошкільники, розлучені батьки.

Kateryna SUIATYNOVA,

orcid.org/0000-0003-0263-4800

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Preschool Education

Kyryvi Rih State Pedagogical University

(Kyryvi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) *k9781424@gmail.com*

USING OF PLAY ACTIVITIES DURING THE PROCESS OF SUPPORTING CHILDREN OF PRESCHOOL AGE, WHO ARE RAISED IN THE FAMILIES OF DIVORSED PARENTS

The article presents using of play activities in the pedagogical support process of socialization older preschool children in the families with divorced parents. The definition "pedagogical support technology of the process socialization of older preschool children in the families with divorced parents" is presented. We consider that the implementation pedagogical support technology of the socialization process older preschool children in the families with divorced parents is possible provided that the age of children, family awareness of the problem, the development of technology to overcome it. The pedagogical support technology of the process socialization of older preschool children in the families with divorced parents is based on the interaction of pedagogical staff preschool institutions, practical psychologist, social educator, parents and child or group of children using certain forms, methods, tools to overcome the negative consequences of parental divorce in order to effectively socialize the child's personality.

The developed program is aimed to supporting older preschool children raised in the families with divorced parents, as well as the prevention of emotional and behavioral disorders. The proposed program provides a holistic approach to planning various activities

The program pedagogical support of socialization process preschoolers included using of psychogymnastics, art therapy, fairy tale therapy, game therapy. Using of play activities, in our opinion, is one of the activities that contributes to the practical development of real social space.

Individual forms (working with a specific child) and group (working with a small group of children with similar problems) were used to provide pedagogical support for socialization process older preschool children in the families with divorced parents.

Characterizing the formation of the personality a child of older preschool age in the period before, during and after parents' divorce, we conclude that the breakup of the family mainly has a negative impact on the child.

Key words: socialization, pedagogical support, game activity, senior preschool children, divorced parents.

Постановка проблеми. Ефективне вирішення проблеми соціалізації дітей старшого дошкільного віку вимагає їх залучення до закладу дошкільної освіти, який (разом із сім'єю) є важливим мікро-фактором соціалізації дошкільників. Зважаючи на нестабільну соціально-економічну ситуацію в Україні, місія закладу дошкільної освіти значно посилюється. Незважаючи на те, що в Україні зросла увага до феномену дитинства, відбулося усвідомлення особливого значення періоду дошкільного віку, а нормативно-правові документи з питань прав дитини залишаються декларативними, хоч є ґрунтовними, їх практична реалізація сумнівна. Такий стан зумовлюється багатьма причинами: збільшується кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тому зростає дитяча безпритульність, бездоглядність; спостерігаємо наявність у дітей неякісних продуктів, одягу, взуття, шкідливих іграшок тощо.

Аналіз досліджень. Основні положення педагогічної підтримки були розроблені О. Газманом та отримали подальший розвиток у роботах Т. Анохіної, В. Бедерханова, Н. Крилової, Н. Михайлової, А. Мудрика, С. Полякова, С. Юсфіна та ін. У сучасному науковому полі відсутнє усталене визначення феномену педагогічної підтримки.

Метою статті є використання ігрової діяльності у процесі підтримки дітей старшого дошкільного віку, які виховуються у сім'ях розлучених батьків.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні технологію педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків розуміємо як цілеспрямовану, спроектовану, впорядковану і планомірно реалізовану сукупність дій із реалізації соціальним педагогом дошкільних навчальних закладів певних методів, засобів і прийомів, спрямованих на попередження, подолання або зниження інтенсивності у дітей старшого дошкільного віку переживань, пов'язаних із розлученням батьків, на засадах взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу.

Уважаємо, що реалізація технології педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених

батьків можлива за умови врахування вікових особливостей дітей, усвідомлення родиною наявної проблеми, розробки технології її подолання. Технологія педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків побудована на засадах взаємодії педагогічних працівників закладів дошкільної освіти, практичного психолога, соціального педагога, батьків та дитини чи групи дітей із використанням певних форм, методів, засобів роботи, спрямованих на подолання негативних наслідків розлучення батьків із метою ефективної соціалізації особистості дитини.

Метою педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків є виправлення відхилень у процесі соціалізації дошкільників за рахунок цілеспрямованої допомоги дітям та їхнім одиноким матерям із метою підтримки соціально-особистісного розвитку дитини задля її подальшої успішної соціалізації.

Упровадження технології педагогічної підтримки на формуальному етапі дослідження спрямоване на вдосконалення процесу соціалізації старших дошкільників через взаємодію вихователів, соціальних педагогів, практичних психологів, батьків та дітей старшого віку із сімей розлучених батьків.

Розроблена програма «Мій гармонійний соціально-емоційний світ» спрямована на підтримку дітей старшого дошкільного віку, які виховуються у сім'ях розлучених батьків, а також профілактику порушень емоційно-поведінкової сфери. Передбачені програмою педагогічної підтримки соціалізації дітей заняття пропонувалися з таких тем: «Моя родина», «Мої почуття», «Знайомство. Правила групи», «Наші емоції», «Емоційне реагування» тощо.

У запропонованій програмі застосовано цілісний підхід до планування різних видів діяльності. Загальний тематичний початок дозволяв не скеровувати інтерес дітей на один вид діяльності. У дошкільному віці увага дитини є нестійкою, формування довільної уваги відбувається за допомогою дорослого, який залучає дитину до нових

видів діяльності, спрямовує й організовує її увагу (Курінна: 2004). Як відпочинок використовувалися рухливі ігри, вправи на релаксацію.

Програма педагогічної підтримки процесу соціалізації дошкільників передбачала використання психогімнастики, арттерапії, казкотерапії, ігротерапії. Урахування положень когнітивно-поведінкового підходу (А. Бандура, А. Бек, А. Елліс), використання арттерапії (О. Васіна, А. Барібіна, М. Кисельова, В. Мухина, Дж. Остер, П. Гоулд, Т. Смирнова); казкотерапії (Т. Зінкевич-Євстигнєєва), ігротерапії (А. Долгова, Х. Кедьюсон, Ч. Шефер, Л. Костіна, Є. Лютова, Г. Моніна, М. Панфілова, О. Хухлаєва); психогімнастики (О. Істратова, Є. Лютова, Г. Моніна, М. Чистякова) сприяло збільшенню арсеналу методик і сприяло корекції особистості дітей старшого дошкільного віку із сімей розлучених батьків на рівні емоційної та поведінкової сфер.

У дошкільному віці частіше використовується малюнок терапія, казкотерапія, музична терапія, які є найбільш ефективними напрямками в роботі з емоційною сферою дітей. Ігрова діяльність і малювання є тими видами діяльності, які сприяють практичному опануванню реального соціального простору: у символічних діях і заміщеннях дитина програє колізії відносин людей, символічно ідентифікуючись і відокремлюючись від персонажів, яких вона вводить в ігрові та образотворчі сюжети (Мухина, 1999).

Малювання дитини, безпосередньо пов'язане з грою, вплетене у гру, є розвитком сюжету і продовженням самої гри. Специфічною особливістю арттерапії є особистість дитини, а не група загалом. Винятком є випадки згуртування, оптимізація міжособистісних стосунків у групі, підвищення комунікативної компетентності дитини (Істратова, Эксакусто, 2008: 187).

Різноманітні матеріали ігрової та образотворчої діяльності, які використовувалися в роботі, ставали для дитини засобом психологічного захисту, до якого вона вдається, переживаючи стан дистресу. Це зумовлено можливістю «утримувати» переживання, не даючи їм «вилитися» назовні у поведінці, а також здатністю «дистанціювати» переживання, забезпечувати їх усвідомлення за рахунок механізму проєкції, досягаючи більш високого ступеня самоконтролю (Кедьюсон, Шефер, 2001: 21).

Ігрова терапія є методом психотерапевтичного впливу на дітей і дорослих із використанням гри (Синченко, Ромек, 1998). Діти природним шляхом розвивають свій емоційний світ і виражають його залежно від віку в активній (частково вербальній)

формі – грі. Гра народжується у внутрішньому житті дитини, створюючи серйозні конфлікти і способи захисту (Четик, 2003).

На думку О. Копитіна, є деякі особливості дитячої психіки, які роблять застосування ігрових методів найбільш вдалим для роботи з дітьми. Одна з особливостей полягає в тому, що діти часто відчують труднощі у вербальному описі своїх переживань. Невербальна експресія з використанням різноманітних предметів ігрової діяльності, а також конструктивних і пластичних матеріалів для них більш природна, що може бути у нагоді тоді, коли дитина має певні мовні порушення. Окрім того, діти більш спонтанні і менш здатні до рефлексії своїх почуттів і дій, ніж дорослі. Їхні переживання виявляються в ігровій діяльності більш безпосередньо, не проходячи «цензуру» свідомості (Кедьюсон, Шефер, 2001: 19). Гра для дитини – це одна з форм «самотерапії», адже завдяки ігровій ситуації дитина дозволяє собі випробовувати різні способи поведінки. У грі дитина використовує символи, які замінюють їй слова. Життєвий досвід дитини значно більший, ніж те, що вона може висловити вербально (на відміну від дорослого), тому дошкільник використовує гру, щоб висловити і асимілювати те, що переживає (Костіна, 2003).

Психогімнастика – одна з форм психотерапії, за якої взаємодія полягає у руховій експресії, міміці, пантомімі. Вправи спрямовані на досягнення таких двох цілей, як зменшення напруження і скорочення емоційної дистанції учасників групи, а також відпрацювання навичок виражати почуття, бажання (свої та іншої людини) (Зайнышев, 2002: 69). Ефект використання психогімнастики полягає в тому, що виконання невербальних завдань сприяє скороченню психологічної дистанції між учасниками, зменшенню напруги, зняттю страхів, розвитку чутливості, власної рухової активності та рухової активності інших дітей, формуванню та розвитку здатності виражати свої почуття.

Для надання педагогічної підтримки процесу соціалізації дітей старшого дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків використовували індивідуальні (робота з конкретною дитиною) та групові (робота з невеликою групою дітей зі схожими проблемами) форми.

Індивідуальна робота була спрямована на формування якісно інших взаємин дитини з батьками, на розуміння труднощів інших членів родини, на компенсацію членам сім'ї відсутнього досвіду позитивного ставлення до інших людей, якого бракує, зокрема, в розлучених сім'ях Індивідуальна

робота підтримувала позитивні якості особистості дитини, допомагала їй усвідомити свою індивідуальність, навчитися керувати своєю поведінкою, емоціями, адекватно оцінювати власні сильні та корегувати слабкі сторони. У процесі терапії дитина набувала рішучості, самостійності, ініціативності, впевненості, адекватності самооцінки, уміння концентрувати та переключати увагу, долати страхи та невпевненість під час спілкування, здатності відновлювати сили після напруження тощо.

Індивідуальна соціально-педагогічна робота зі старшими дошкільниками із сімей розлучених батьків дозволяла врахувати особливості розвитку, фізичного стану, інтереси, потреби, життєвий досвід дитини, а прищеплення індивідуальних навичок відновлення добрих стосунків, організації дозвілля сприяло розвитку самоповаги, відчуття власної значущості, відновленню (набуттю) гідного соціального статусу. За твердженням Н. Дементьєвої, в індивідуальній роботі можна досягти найбільш ефективних результатів, оскільки за такого підходу враховуються індивідуальні особливості дитини (темперамент, характер, здібності, нахили, мотиви та інтереси тощо), які значно впливають на її поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях (Дементьєва, 2003: 35).

Мета індивідуальних занять – сформувати позитивну установку на подолання конфліктних ситуацій між батьками і дітьми; зняти емоційне і м'язове напруження; розвивати почуття довіри до інших; навчити керувати своїм настроєм; познайомити з перетворенням негативу на позитив як способом реагування на ситуацію; вербалізувати думки старшого дошкільника щодо ситуації розлучення батьків, ставлення до себе та батьків; зняти емоційну напругу; знизити тривожність; розвивати почуття довіри до інших; сприяти звільненню негативних емоцій; забезпечувати стан урівноваженості й душевного спокою, зняття емоційного і м'язового напруження та ін. Діти виконували вправи «Чарівний мішечок» (Л. Костіна), «Кульки почуттів» (Г. Шорт), «Пластичне зображення гніву, відреагування гніву через рух» (Т. Смирнова), «Космічний корабель» (М. Кисельова) тощо.

Групова робота у взаємодії з індивідуальною збагачувала і додавала терапевтичного впливу, дозволяла дитині поглянути на себе очима інших, скорегувати негативні вияви поведінки. Науковці стверджують, що група уможливорює встановлення багатосторонніх відносин, що не є можливим під час індивідуальної терапії. Групова терапія надає такі два засоби для катарсису, як гра та

вербалізація. Отже, кожна дитина може обрати символічний спосіб вираження, який найбільше відповідає її вимогам. В індивідуальній терапії катарсис відбувається у вільній асоціації: дитина вільно рухається від діяльності до діяльності і від гри до гри. У групі діти наслідують одне одного (Джинотт, 2005: 16–17).

Ефективність групової роботи полягає в тому, що вона:

- допомагає дитині усвідомити власне «Я»;
- дає змогу підвищити самооцінку і розвинути потенційні можливості;
- дозволяє засвоїти нові ролі;
- відреагувати на внутрішні конфлікти, страхи, агресивні тенденції, зменшити неспокій і почуття провини;
- допомагає дитині стати більш відповідальною у своїх діях та вчинках;
- допомагає розвинути внутрішнє джерело оцінки і набути віри в себе.

Метою групової роботи є таке: 1) створити позитивну мотивацію та зацікавленість у заняттях, атмосферу захищеності та взаємодовіри в групі; розвивати навички спілкування, групової взаємодії, почуття єдності, доброзичливого ставлення до інших; зняти емоційне напруження; 2) створити в учасників позитивний настрій; подолати відчуття самотності у собі серед ровесників; навчати дітей розпізнавати та виражати емоції, розряджати агресивні імпульси; розвивати навички співробітництва та формування групової єдності; розвивати комунікативні вміння; розвивати довільність і самоконтроль; знімати напруження.

Заняття відбувалися так:

1. Привітання. Налаштування на заняття, емоційне включення.
2. Основна частина. Відводилася основна частина заняття й основне змістове навантаження.
3. Заключний етап. Розслаблення, зняття емоційного та м'язового напруження, зниження рухової активності.

У корекційній роботі використовувались елементи психогімнастики: «Насос і м'яч», «Чаклунка сну», «Гойдалка», «Пилосос і пилинки», «Подарунок», «Карлсон», «Битва», «Неочікувана радість», «Старий гриб», «Солоний чай», «Бруд», «Страх», «Гнівна Гіена», «Двоє рибалок» (автор М. Чистякова) тощо; елементи ігротерапії: «Клоуни сваряться» (М. Панфілова), «Вперта подушка», «Вперта вередлива дитина» (автор М. Панфілова) та ін.

Характеризуючи формування особистості дитини старшого дошкільного віку в період до, під час та після розлучення батьків, доходимо висновку, що розпад сім'ї негативно впливає на

дитину. Так, нами запропоновано вправи, які б допомогли дитині зрозуміти події, що відбувалися до та після розлучення батьків, а також дали змогу їм висловити почуття щодо себе та батьків (вправа «Де ховається гнів?»).

Процедура виконання. Дитину просять зайняти зручну позицію. Далі просять подумати про ситуацію (або людину), яка викликає в дитини найбільше почуття гніву, зосередитися на своїх почуттях і відзначити, у якій (яких) частині (частинах) тіла вони найбільш сильні. Потім дитина повинна піднятися (якщо вона сиділа) і почати рухатися так, щоб максимально виразити ті почуття, які вона при цьому відчуває. Причому спонукальний імпульс руху повинен виходити з тієї частини тіла, де негативні почуття (відчуття) найбільш сильні. Після завершення необхідно обговорити складність виконання завдання; труднощі, що виникли під час виконання; що відчувала дитина під час виконання вправи; чи змінився стан дитини після виконання завдання.

Пізнання дітьми себе, розуміння емоційного стану і вчинків іншої людини призводить до почуття симпатії, поваги, співпереживання, що є однією з необхідних умов спілкування з людьми.

Навчання прийомам саморозслаблення дітей із виявами збудливості, агресивності, страху, істеричних реакцій допоможуть дітям контролювати свої вчинки, мовлення, зосереджуватися на тому, що говорить співрозмовник (вправа «Діти сидять на килимі у зручних позах на великій відстані один від одного. «Чаклунка» торкається кожного тоненькою паличкою, діти «засинають» (схиляють голови і закривають очі). Дія відбувається під музику»).

Отож, формами реалізації програми педагогічної підтримки було обрано як індивідуальну, так і групову. Індивідуальні заняття були спрямовані на роботу з індивідуальними переживаннями дітей старшого дошкільного віку, а групові – на забезпечення умов для навчання дітей в опануванні нових форм поведінки у соціумі.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо констатувати, що дослідження не вичерпує всіх проблем і завдань соціалізації дітей дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків, а відкриває перспективи для подальших наукових пошуків. Перспективним є такий напрям роботи, як вивчення специфіки соціалізації дітей із багатодітних сімей, у яких після розлучення з одним із батьків залишаються різні за віком діти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дементьева Н. В. Методическое обеспечение индивидуальной социально-педагогической работы с детьми и подростками из неполных семей (Опыт адаптации международной программы «Большие Братья. Большие Сестры») : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания» / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Р. Державина. Тамбов, 2003. 200 с.
2. Джинотт Х. Групповая психотерапия с детьми. Теория и практика игровой терапии / пер. с англ. И. Романовой. Москва : Издательство Института психотерапии, 2005. 272 с.
3. Истратова О. Н., Эксакусто О. Н. Справочник по групповой психокоррекции. Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. 443 с.
4. Костина Л. М. Игровая терапия с тревожными детьми. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 160 с.
5. Курінна С. М. Особливості соціалізації дітей шести-семи років в різних умовах життєдіяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка», Луганськ, 2004. 20 с.
6. Кэдьусон Х., Шефер Ч. Практикум по игровой психотерапии / пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 416 с.
7. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учеб. Москва : Издательский центр «Академия», 1999. 456 с.
8. Практическая диагностика и психологическое консультирование / под. ред. Т. Ю. Синченко, В. Г. Ромек. Ростов-на-Дону : Фирма Ирбис, 1998. 328 с.
9. Техники детской терапии / под. ред. М. Четик. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 256 с.
10. Технология социальной работы / под ред. И. Г. Зайнышева. Москва : ВЛАДОС, 2002. 240 с.

REFERENCES

1. Dementeva N. V. (2003) Metodicheskoe obespechenie individualnoy sotsialno-pedagogicheskoy raboty s detmi i podrostkami iz nepolnykh semey (Opyt adaptatsii mezhdunarodnoy programmy «Bolshie Bratya. Bolshie Sestry») [Methodological support for individual social and pedagogical work with children and adolescents from single-parent families (Experience in adapting the international program "Big Brothers. Big Sisters")]: (PhD Thesis), Tambov: Tambovskiy gosudarstvennyy universitet im. G. R. Derzhavina [in Russian].
2. Dzhinott Kh., & Romanovoy I. (2005) Gruppovaya psikhoterapiya s detmi. Teoriya i praktika igrovoy terapii [Group psychotherapy with children. Theory and practice of gaming therapy]. Moscow: Institut psikhoterapii [in Russian].
3. Istratova O. N., Eksakusto O. N. (2008) Spravochnik po gruppovoy psikhokorreksii [Guide to Group Psychocorrection]. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
4. Kostina L. M. (2003) Igrovaya terapiya s trevozhnymi detmi [Play therapy with anxious children]. Sankt-Peterburg : Rech [in Russian].

5. Kurinna S. M. (2004) Osoblyvosti socializacii ditej shesty-semy rokiv v riznykh umovakh zhyttjedijalnosti [Peculiarities of children socialization at six and seven years of age in different conditions of life activities]: (PhD Thesis), Lughansjk: Luhansk National University named after Taras Shevchenko [in Ukrainian].
6. Kedyuson Kh., Shefer Ch. (2001) Praktikum po igrovoy psikhoterapii [Game Psychotherapy Workshop]. Sankt-Peterburg : Piter [in Russian].
7. Mukhina V. S. (1999) Vozrastnaya psikhologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo [Age psychology: phenomenology of development, childhood, adolescence]. Moscow: Izdatelskiy tsentr «Akademiya» [in Russian].
8. Sinchenko T. Yu., Romek V. G. (ed.) (1998) Prakticheskaya diagnostika i psikhologicheskoe konsultirovanie [Practical diagnosis and psychological counselling]. Rostov-na-Donu : Firma Irbis [in Russian].
9. Chetik M. (ed.) (2003) Tekhniki detskoy terapii [Techniques of pediatric therapy]. Sankt-Peterburg : Piter [in Russian].
10. Zaynysheva I. G. (ed.) (2002) Tekhnologiya sotsialnoy raboty [Social work technology]. Moscow: VLADOS [in Russian].